

การศึกษาเรื่องเล่า “คัทรณกุมารชาดก” ในจิตรกรรมฝาผนังวัดภูมินทร์จังหวัดน่าน

A Study of “Khat-ta-na-ku-marn”: the Narrative in the Murals of
Phumin Temple, Nan Province

สุชาติ อัมสำราญ และ โสมฉาย บุญญานันต์

Suchart Imsamraan and Soamshine Boonyananta

สาขาวิชาศิลปศึกษา คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

Received : August 2, 2020

Revised : September 17, 2020

Accepted : November 15, 2020

บทคัดย่อ

การวิจัยนี้มุ่งศึกษา (1) เนื้อเรื่องคัทรณกุมารชาดกที่ปรากฏในจิตรกรรมฝาผนังวัดภูมินทร์ จังหวัดน่าน (2) วิเคราะห์สภาพสังคม ประเพณีและวัฒนธรรมท้องถิ่นของจังหวัดน่านในอดีต ที่สะท้อนผ่านเนื้อเรื่องคัทรณกุมารชาดก มีเครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย ได้แก่ แบบสัมภาษณ์ และ แบบวิเคราะห์ข้อมูลเชิงเนื้อหา โดยมีกลุ่มเป้าหมายในการเก็บข้อมูล ได้แก่ วัดภูมินทร์ มัคคุเทศน์ประจำวัดภูมินทร์ หออัตลักษณ์น่าน ผู้เชี่ยวชาญวรรณกรรมท้องถิ่นและปราชญ์ท้องถิ่น ซึ่งผู้วิจัยได้ลงพื้นที่เก็บข้อมูลเนื้อเรื่องชาดกนอกนิบาตหรือปัญญาชาดก “คัทรณกุมาร”

จากคัมภีร์ฉบับต่างๆ เอกสาร การสัมภาษณ์บุคคลและสถานที่จริง หลังจากนั้นนำข้อมูลภาพจิตรกรรมฝาผนังวิเคราะห์หาลำดับการเล่าเรื่อง เรียบเรียงเนื้อเรื่อง และนำไปเผยแพร่ ผลการวิจัย คือ เนื้อเรื่อง “คัถนกุมารชาดก” ตั้งแต่ต้นจนจบที่อ่านแล้วเข้าใจง่าย ครบถ้วนในแบบฉบับของผู้วิจัยเอง โดยการอ้างอิงจากเอกสารหลายๆฉบับ และเนื่องจากศิลปินได้สร้างสรรค์จิตรกรรมฝาผนังขึ้นช่วงพุทธศตวรรษที่ 24 ทำให้พบว่าภาพจิตรกรรมฝาผนังวัดภูมินทร์ เนื้อเรื่องคัถนกุมารชาดก และสภาพสังคมของน่านในอดีตนั้นมีความสัมพันธ์กัน โดยเค้าโครงเรื่องคัถนกุมารที่ถูกเล่าอย่างแพร่หลายในภาคเหนือของประเทศไทยจะเป็นตัวกำหนดภาพรวมของภาพจิตรกรรมฝาผนังว่าควรมีตอนไหนบ้าง ส่วนรายละเอียดของภาพจิตรกรรมฝาผนังในแต่ละตอนก็จะเพิ่มฉากวิถีชีวิต วัฒนธรรม ประเพณี ความเชื่อ อิทธิพลจากท้องถิ่นอื่นรวมไปจนถึงสภาพสังคมของน่านในตอนนั้นลงไปด้วย ส่งผลถึงรายละเอียดเนื้อเรื่องคัถนกุมารในจิตรกรรมฝาผนังวัดภูมินทร์จังหวัดน่านที่มีเอกลักษณ์เฉพาะตัว แตกต่างไปจากที่อื่น

คำสำคัญ คัถนกุมารชาดก / จิตรกรรมฝาผนังวัดภูมินทร์ / ชาดกนอกนิบาต

Abstract

This research aims to (1) Study “Khat-Tha-Na-Khu-Marn” allegory appears in the murals at Phu Min temple, Nan Province (2) Analyze social conditions, local traditions, and culture of Nan province in the past that reflected through the story of Khat-Tha-Na-Khu-Marn. The research instruments are interview form, and content analysis form. The research targets are Phu Min temple, Phu Min temple guide, Museum of Nan Identity, local literary experts, and local experts. The researcher went to Nan province to collect data of Khat-Tha-Na-Khu-Marn Allegory from scriptures, documents, interviews, and people. Then, use the mural pictures to analyze the sequence of story. After that, compose the story and publish. The results of the research is the story “Khat-Tha-Na-Khu-Marn Allegory” from beginning to end which is easy to read, in the style of the researcher by referring from many documents. Since, the artists created murals in the 24th century, found that Murals at Phu Min temple, Khat-Tha-Na-Khu-Marn Allegory, and the social conditions of Nan province in the past are related. Which the story “Khat-Tha-Na-Khu-Marn”

outline that is widely told in the north of Thailand, will determine the overview of the mural. As for the details of the murals in each part also add scenes of folk life, culture, traditions, beliefs, social conditions, influences from other localities in Nan. Affect to the details of Khat-Tha-Na-Khu-Marn Allegory in the murals of Phu Min temple which are different from other places.

Keywords Khat-Tha-Na-Khu-Marn Allegory / Murals at Phu Min temple / Allegory

บทนำ

วัดภูมินทร์ เป็นวัดที่มีชื่อเสียงของจังหวัดน่าน ปัจจุบันตั้งอยู่ที่ ต.ในเวียง อ.เมืองน่าน จ.น่าน สร้างขึ้นโดยเจ้าเจตนบุตรพรหมมินทร์ เมื่อ พ.ศ. 2139 หลังจากขึ้นครองนครน่าน ความโดดเด่นและมีคุณค่าของสถาปัตยกรรมของวัดภูมินทร์ คือเป็นอาคารที่มีแผนผังแบบจัตุรมุขที่พบเพียงไม่กี่แห่งในล้านนา (ฉัตรสุราจค์ แก้วเป็นทอง, 2556: 1) จิตรกรรมฝาผนังในวิหารวัดภูมินทร์ มีการจัดวางภาพที่กลมกลืนกันและถูกแบ่งด้วยแนวเขาหรือฉากธรรมชาติ โครงสักรูปหลักคือสี่สั้มแดงและสีน้ำเงินที่เหมือนกันทั้งอาคารทำให้ภาพดูเชื่อมโยงเป็นเอกภาพ ประกอบกับลายเส้นและการเขียนให้ตัวละครแสดงอารมณ์ผ่านสีหน้า จึงถือเป็นอีกหนึ่งภาพเขียนบนฝาผนังที่มีความเป็นเอกลักษณ์เฉพาะตัวสูง เนื้อหาเขียนภาพพุทธประวัติ พระเนมิราชชาดกและปัญญาชาดกหรือชาดกนอกนิบาตเรื่อง “คัณฑกุมาร” ส่วนการกำหนดอายุภาพจิตรกรรมจากหลักฐานพงศาวดารเมืองน่านและลักษณะภาพวาด จิตรศักดิ์ เดชวงศ์ญา (2546) จึงสรุปว่าภาพจิตรกรรมฝาผนังนั้นควรเขียนขึ้นในราวต้นพุทธศตวรรษที่ 24 (พ.ศ. 2437) ในสมัยพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดช

คัณฑกุมารเป็นปัญญาชาดกหรือชาดกนอกนิบาตที่ไม่ปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎก ชาวบ้านจะเล่ากันปากต่อปาก(มุขปาฐะ) โดยปกติเนื้อเรื่องปัญญาชาดกจะเป็นการกล่าวถึงพระพุทธรูปเจ้าเมื่อครั้งเสวยพระชาติเป็นพระโพธิสัตว์ มีปณิธานมุ่งมั่นในการบำเพ็ญพระบารมีในอดีตชาติต่าง ๆ อย่างมั่นคง ไม่ย่อท้อต่อความทุกข์ยากและอุปสรรคนานัปการ ด้วยปรารถนาสูงสุดเพียงได้บรรลुพระสัมมาสัมโพธิญาณเท่านั้น สุดท้ายพระโพธิสัตว์ผู้มีพระจริยวัตรงดงามเพียบพร้อมด้วยคุณธรรมล้ำเลิศ จึงสามารถผ่านพ้นความทุกข์ยากลำบาก จนได้บรรลุผลตามพระปณิธานที่ตั้งไว้ (คณะสงฆ์หนเหนือ, 2552: 1)

จิตรกรรมฝาผนังวัดภูมินทร์นอกจากจะถ่ายทอดเรื่องราวทางพระพุทธศาสนาแล้วยังถือเป็นงานศิลปะที่สะท้อนสภาพสังคมของจังหวัดน่านในหลากหลายด้าน เปรียบเหมือนบันทึกทางประวัติศาสตร์ที่ใช้ศึกษาถึงสภาพวิถีชีวิตของคนน่านในยุคที่เขียนภาพนั้นขึ้นได้อีกวิธีหนึ่ง ทั้งในด้านคติความเชื่อ วัฒนธรรม ประเพณี วิถีชีวิตพื้นบ้าน และอิทธิพลต่างๆ ที่เข้ามามีบทบาท ผู้วิจัยจึงคิดว่าหากภาพจิตรกรรมฝาผนังวัดภูมินทร์สะท้อนสภาพสังคมของจังหวัดน่านในสมัยพุทธศตวรรษที่ 24 เรื่องเล่า “คัถนกุมารชาดก” ที่เล่าผ่านภาพจิตรกรรมฝาผนังนั้นก็อาจเป็นเช่นเดียวกัน

เนื่องจากที่ผ่านมาผู้เชี่ยวชาญได้ศึกษา แปลข้อความที่ศิลปินเขียนลงบนจิตรกรรมฝาผนังออกมา อีกทั้งมีเนื้อเรื่องปรากฏในคัมภีร์ไบเบิลหลายฉบับ ผู้วิจัยจึงต้องการรวบรวมเนื้อเรื่อง “คัถนกุมารชาดก” อย่างครบถ้วนในแบบฉบับตามจิตรกรรมฝาผนังวัดภูมินทร์ ทำให้เป็นนิทานอ่านง่าย เหมาะแก่ทุกวัย ง่ายต่อการเผยแพร่และเข้าถึง และทำให้สามารถวิเคราะห์หาสภาพสังคม ประเพณีและวัฒนธรรมท้องถิ่นของจังหวัดน่านในอดีตที่สอดแทรกผ่านเรื่องเล่า ณ ช่วงเวลานั้นได้

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาเนื้อเรื่องคัถนกุมารชาดกที่ปรากฏในจิตรกรรมฝาผนังวัดภูมินทร์จังหวัดน่าน
2. เพื่อวิเคราะห์สภาพสังคม ประเพณีและวัฒนธรรมท้องถิ่นของจังหวัดน่านในอดีตที่สะท้อนผ่านเนื้อเรื่องคัถนกุมารชาดก

วิธีการดำเนินการศึกษา

1. กำหนดกลุ่มเป้าหมาย เพื่อลงพื้นที่เก็บข้อมูลเนื้อเรื่อง “คัถนกุมารชาดก” ได้แก่ วัดภูมินทร์ มัคคุเทศก์ประจำวัดภูมินทร์ หออัตลักษณ์น่าน ผู้เชี่ยวชาญวรรณกรรมท้องถิ่น และปราชญ์ท้องถิ่น
2. ออกแบบและสร้างเครื่องมือวิจัย ผู้วิจัยได้ใช้แบบสัมภาษณ์ และแบบวิเคราะห์ข้อมูลเชิง

เนื้อหา เพื่อศึกษาเนื้อเรื่อง “คัทธณกุมารชาดก” สภาพสังคมและวัฒนธรรมท้องถิ่นของจังหวัดน่านในอดีต

3. การเก็บรวบรวมข้อมูล ผู้วิจัยเก็บรวบรวมข้อมูลจากแหล่งข้อมูล ดังนี้

3.1 การสำรวจสถานที่จริง (วัดภูมินทร์จังหวัดน่าน)

3.2 การสัมภาษณ์ผู้เชี่ยวชาญ และปราชญ์ท้องถิ่น

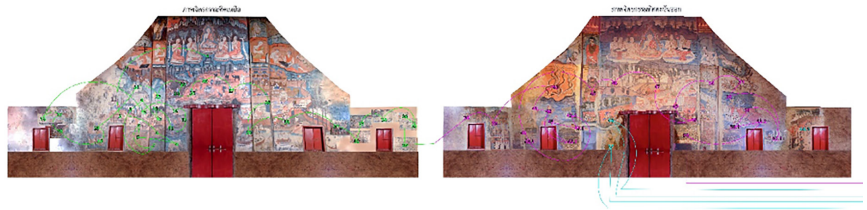
3.3 การศึกษาเอกสาร เอกสารคำสอน งานวิจัยและข้อมูลที่เกี่ยวข้องเกี่ยวกับเนื้อเรื่อง “คัทธณกุมารชาดก”

4. การวิเคราะห์ข้อมูล การวิเคราะห์ข้อมูลในการวิจัย ได้แก่

4.1 วิเคราะห์ข้อมูลภาพจิตรกรรมฝาผนัง โดยการนำภาพถ่ายจิตรกรรมฝาผนังมาศึกษา และทำเป็นแผนผังการดำเนินเรื่องเพื่อให้ได้มาซึ่งลำดับการเล่าเรื่อง พบว่าการดำเนินเรื่องจะเริ่มจากผนังด้านทิศเหนือ ทิศตะวันออก ทิศใต้ และทิศตะวันตกบางส่วนตามลำดับ (เนื่องจากผนังด้านทิศตะวันตกส่วนใหญ่จะเป็นภาพจิตรกรรมเล่าเรื่องเนมิราชชาดก) ส่วนในภาพจิตรกรรมมีการจัดองค์ประกอบไม่เรียงตามลำดับการเล่าเรื่องแต่จะวกวนไปมา ซึ่งจะคำนึงถึงการจัดองค์ประกอบโดยรวมและความสวยงามของภาพรวมจิตรกรรมเมื่ออยู่บนฝาผนังเป็นหลัก ทำให้บางตอนอาจจะย้อนข้ามไปฝาผนังอีกทิศหนึ่ง ดังภาพที่ 1 และ ภาพที่ 2

4.2 การเรียบเรียงเนื้อเรื่อง “คัทธณกุมารชาดก” จากแหล่งข้อมูลที่นำมาวิเคราะห์ ได้แก่ เนื้อเรื่องจากคัมภีร์ เอกสาร การสัมภาษณ์ผู้เชี่ยวชาญ และภาพจิตรกรรมฝาผนังวัดภูมินทร์ มีกระบวนการดัง ภาพที่ 3

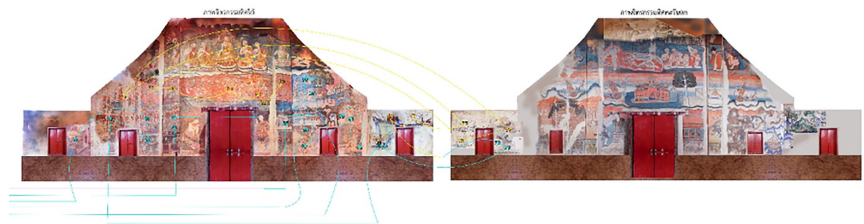
5. นำไปเผยแพร่ โดยการให้ผู้เชี่ยวชาญและปราชญ์ท้องถิ่น รวมไปถึงประชาชนทั่วไปที่สนใจได้อ่าน และสำรวจถึงความคิดเห็น การวิพากษ์วิจารณ์เนื้อหา

ภาพที่ 1

แผนผังการดำเนินเรื่องในจิตรกรรมด้านทิศเหนือและทิศตะวันออก

คำบรรยายภาพที่ 1: แผนผังการดำเนินเรื่องในจิตรกรรมด้านทิศเหนือและทิศตะวันออก ที่ได้จากการวิเคราะห์ลำดับการเล่าเรื่อง

ภาพที่ 2

แผนผังการดำเนินเรื่องในจิตรกรรมด้านทิศใต้และทิศตะวันตก

คำบรรยายภาพที่ 2: แผนผังการดำเนินเรื่องในจิตรกรรมด้านทิศใต้และทิศตะวันตก ที่ได้จากการวิเคราะห์ลำดับการเล่าเรื่อง

ภาพที่ 3

แผนผังแหล่งข้อมูลที่ใช้ในการเรียบเรียงเนื้อเรื่องคัทธนูมาร

คำบรรยายภาพที่ 3: กระบวนการเรียบเรียงเนื้อเรื่อง “คัทธนูมารชาดก” จากแหล่งข้อมูลที่น่าเชื่อถือได้แก่ เนื้อเรื่องจากคัมภีร์ เอกสาร การสัมภาษณ์ผู้เชี่ยวชาญ และภาพจิตรกรรมฝาผนังวัดภูมินทร์

ผลการวิจัย

ชื่อเรื่องของชาดกนอกนิบาตเรื่องนี้สามารถเขียนและอ่านได้หลายแบบ คือ คันทนกุมารหรือ คัถนกุมาร แต่เหตุที่เลือกใช้ชื่อ “คัถนกุมาร” เนื่องจากแหล่งข้อมูลส่วนใหญ่เขียนเช่นนี้ได้แก่ พระครูสมุห์พนัส ทิพฺพเมธี (2555) ท่านได้ศึกษาและแปลมาจากคัมภีร์ ฉบับไมโครฟิล์มของจังหวัดน่าน อีกทั้งยังปรากฏในวิทยานิพนธ์ปริญญาโทฉบับตติ “การวิเคราะห์เชิงเปรียบเทียบจิตรกรรมฝาผนังวัดภูมินทร์กับจิตรกรรมฝาผนังวัดหนองบัวจังหวัดน่าน” โดยฉัตรสุรงค์ แก้วเป็นทอง (2556) และเอกสารประกอบการสอนของกฤติกา ทองพันธ์ (ม.ป.ป.)

ส่วนชื่อเมืองต่าง ๆ ได้อิงตาม วิถีทัศน์ โครงการ “การสร้างภาพเคลื่อนไหว 2 มิติ เล่าเรื่องปัญญาชาดกจากจิตรกรรมฝาผนัง วัดภูมินทร์ จังหวัดน่าน” ซึ่งได้รับการสนับสนุนจากสำนักงานศิลปวัฒนธรรมร่วมสมัย กระทรวงวัฒนธรรม ประจำปีงบประมาณ พ.ศ. 2560 จากการดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูล วิเคราะห์ และเรียบเรียงทำให้ได้เนื้อเรื่อง “คัถนกุมารชาดก” ดังนี้

เมืองศรีสะเกษ

เมื่อพระโพธิสัตว์ถึงเวลาต้องมาจัดทุกข์เข็ญให้มวลมนุษย์เพื่อสั่งสมบารมี ตามธรรมเนียมถือเป็นหน้าที่ของพระอินทร์ที่ต้องจัดการทุกอย่างให้บรรลุตามเป้าหมาย ณ เมืองศรีสะเกษมีหญิงหม้ายคนหนึ่งสามีตายตั้งแต่ยังสาวมาจนอายุเข้าวัยกลางคน นางจึงได้เป็นแม่นมของพระยาศรีสะเกษและเป็นผู้สอนให้ผู้หญิงชาวเมืองเย็บปักถักร้อย ทอผ้าให้มีลวดลายสวยงาม หญิงหม้ายเป็นที่รักของคนทั่วไปซึ่งต่างก็ช่วยเหลือหญิงหม้ายตลอดมา พอถึงฤดูกาลทำนาต่างก็แบ่งกล้าข้าวแก่หญิงหม้าย นางก็เพียรปฏิบัติดูแลที่นาของตนทุกวันมิได้ขาดจนข้าวงามเกินผู้คนในแถบนั้น กระทั่งพระอินทร์ได้เห็นถึงความเพียรของนางก็เกิดความคิดที่จะช่วยเหลือเมื่อนั้นมีเทพบุตรองค์หนึ่งจะมีอายุจะครบสิ้นจึงให้เทพบุตรองค์นั้นลงไปเกิดโปรดสัตว์มนุษย์ พระอินทร์จึงเสด็จลงมาโลกมนุษย์โดยแปลงเป็นพญาช้างเผือกตระกูลจันทันต์เข้าไปเหยียบย่ำที่นาของหญิงหม้ายจนเสียหายและปรากฏรอยเท้าช้างไว้ 1 รอยซึ่งเต็มไปด้วยน้ำขังอยู่ เมื่อหญิงหม้ายออกมาดูที่นาของตนก็เกิดความแปลกใจเพราะมีที่นาของตนเท่านั้นที่มีรอยเท้าช้างมาทำความเสียหาย จึงเสียใจและร้องไห้เดินตามรอยเท้าช้างไป นางเห็นรอยเท้าช้างรอยหนึ่งมีน้ำใสสะอาดขังอยู่เต็ม ด้วยความกระหายจึงได้ดื่มกินน้ำที่ขังอยู่ในรอยเท้าช้างนั้นจนอิ่มแล้วเดินทางกลับบ้านไป พลันก็เกิดกำลังแรงคล้ายตนเองเป็นสาวต่อมานางก็ตั้งครรภ์

เมื่อนางตั้งครรภ์ได้ 3 เดือนในเวลานั้นที่เมืองอินทปัฐนครก็มีเทพบุตร 2 ตน ได้ลงมาเกิดในโลกมนุษย์พร้อมพระโพธิสัตว์เช่นกัน อันจะเป็นสหยาญคูบารมีในภายภาคหน้า หลังจากนั้นพออายุครรภ์ครบ 11 เดือน นางก็คลอดบุตรชายซึ่งมีความงามสมเป็นผู้มีบุญ ขณะเกิดได้มีดาวบริกัญไชยตกลงมาข้าง ๆ หญิงหม้ายจึงตั้งชื่อบุตรว่า “คัทธนกุมาร” นางได้เลี้ยงดูบุตรชายในบ้านแห่งนี้ คัทธนกุมารเลยเติบโตมากับเด็ก ๆ ในหมู่บ้าน วันหนึ่งได้เล่นสะบ้าที่ลานหมู่บ้านกับเพื่อน ๆ ด้วยความไร้เดียงสา เพื่อน ๆ จึงล้อคัทธนกุมารว่า “ไอ้ลูกข้าง”

เวลาผ่านไป 7 ปี คัทธนกุมารจึงถามหาบิดา หญิงหม้ายก็เล่าเหตุการณ์แก่ลูกชายฟังทุกประการ คัทธนกุมารจึงรบเร้าให้มารดาพาตนออกไปดูรอยเท้าข้างผู้เป็นบิดาของตน นางขัดไม่ได้ก็พาถูกไปดูรอยเท้าข้างที่มีขนาดใหญ่มาแล้วบอกบุตรชายว่านี่แหละคือรอยเท้าบิดา ทั้งคู่เดินทางเข้าป่าไปเรื่อย ๆ ด้วยความหิวจึงขุดหาหัวเหือกหัวมันกินกัน แล้วยังได้แบ่งปันให้พวกผีป่าที่มาขอกิน ในป่านี้นางยังนึกอยู่เสมออยู่ตนหนึ่งได้เห็นควันไฟที่คัทธนกุมารก่อขึ้นก็วิ่งเข้ามา นางได้ตั้งผมของแม่คัทธนกุมารที่กำลังทอดต้นไม้อยู่อย่างเต็มกำลัง หญิงหม้ายจึงร้องเรียกให้คัทธนกุมารซึ่งอยู่ในหลุมมันได้ยิน คัทธนกุมารจึงกระโดดขึ้นจากหลุมมันมองเห็นยักษ์กำลังทำร้ายมารดาของตน คัทธนกุมารก็แสดงพลังความกล้าหาญและกำลังที่แข็งแรงยิ่งพญางูสามาร ด้วยการกระโดดขึ้นไปเหยียบคอนางยักษ์พร้อมเงื้อมดาบจะฟัน นางยักษ์หวาดกลัวฤทธาานุภาพของคัทธนกุมารมากจึงร้องขอชีวิตและขี้ออกขุมทรัพย์ทองคำให้ อีกทั้งได้มอบของวิเศษให้แก่คัทธนกุมาร คือ คนโททิพย์ ซึ่งถ้ากินน้ำในคนโทแล้วจะทำให้เป็นหนุ่มเป็นสาว เสริจสรรพนางยักษ์ก็วิ่งหนีไป คัทธนกุมารกับมารดาจึงได้ไปขุดทองคำและหาบเอากลับบ้านมาแจกจ่ายแก่คนทั่วไปในเมืองศรีระเกษ

พออายุได้ 16 ปี ก็มีข่าวเลื่องลือถึงบุญญาธิการและกำลังวังชามากจนถึงพระยาศรีระเกษต้องการทอดพระเนตร จึงสั่งให้ทหารไปเชิญคัทธนกุมารมาแสดงกำลังของตนให้ทอดพระเนตร โดยให้ไปถือนันตาล 2 ต้น คัทธนกุมารจึงแสดงปาฏิหาริย์ถือนันตาลพร้อมกันทีเดียว 2 ต้น แล้วก็เหวี่ยงขึ้นไปบนอากาศทำท่าพ้อนรำให้พระองค์ทอดพระเนตร รวมทั้งชาวบ้านชาวเมืองต่างก็มีความชื่นชมเป็นอันมาก พระยาศรีระเกษเกิดความเอ็นดูและทรงรักคัทธนกุมารราวกับเป็นโอรสของตนเองจึงได้แต่งตั้งให้คัทธนกุมารเป็นอุปราชแสนเมืองแล้วมอบปราสาทให้ คัทธนกุมารก็ได้ไปรับเอามารดาตนมาอยู่ด้วย พระองค์ใช้น้ำในคนโททิพย์เนรมิตให้มารดาของตนเป็นสาวสวยมอมแก่พระยาศรีระเกษ ซึ่งขณะเดินทางเข้าไปในพระราชวังด้วยรถม้าที่ตกแต่งอย่างสวยงามก็มีหญิงสาวชาวบ้านและหญิงรับใช้คอยถือร่มบังแดดติดตามมาด้วย หญิงหม้ายเป็นที่ชื่นชมเลื่อมใสมากและเจ้าเมืองศรีระเกษแต่งตั้งเป็นอัครมเหสีเทวี เวลาผ่านไป 3 ปี

คัทธณกุมารคิดที่จะออกเดินทางตามหารอยเท้าช้างปิตาของตน มารดาขัดไม่ได้ พระยา
ศรีษะเกษจึงได้พระราชทานผ้าที่ทอจากทองคำสวยงามมากขนานนามว่า “ผ้าค่าแสนค่า” ให้
แก่คัทธณกุมาร เพื่อที่ระหว่างเดินทางจะได้ฉลองพระองค์เป็นแบบกษัตริย์

เมืองอินทปัฐนคร

คัทธณกุมารออกเดินทางตามหาบิดา บ่าซ้ายคอนดาบศรีกัญไชยที่มีคนโททิพย์และถุงย่ามด้วย
ท่าทางองอาจสง่างาม พระองค์เดินทางมาถึงเมืองอินทปัฐนครระหว่างทางพบชายคนหนึ่ง
เป็นผู้มีกำลังวังชามาก ชายผู้นี้สามารถชนลากกบไม้ไปล้อมรอบที่นาของตนที่ละ 111 กอ จึง
มีชื่อเรียกว่า “ชายไม้ร้อยกอ” คัทธณกุมารเห็นชายไม้ร้อยกอกำลังลากไม้ดังกล่าวจึงวิ่งเข้าไป
จับไม้ด้านหลังทำให้ชายไม้ร้อยกอโมโหมากหมายจะเข้าทำร้ายคัทธณกุมารแต่ทำไม่ได้ เพียง
คัทธณกุมารเอามือจับไหล่กดชายไม้ร้อยกอก็ทำให้ชายไม้ร้อยกอหลุดลงจมน้ำพร้อมเสียง
ร้องขอชีวิต คัทธณกุมารจึงดึงชายไม้ร้อยกอขึ้นจากดิน ชายไม้ร้อยกอลำบากในพระคุณจึงยอม
เป็นข้ารับใช้ติดตามคัทธณกุมารต่อไป คัทธณกุมารเดินทางต่อไปพร้อมกับชายไม้ร้อยกอและ
ได้พบกับชายเกวียนร้อยเล่มที่กำลังลากเกวียนอยู่ จึงได้เข้าไปประลองกำลังกันโดยดึงเกวียน
ไว้จนสายเชือกขาดทำให้ชายเกวียนร้อยเล่มล้มหน้าคว่ำลงกระแทกพื้น คัทธณกุมารก็จับไหล่
นายเกวียนร้อยเล่มกดลงไปกับพื้นดินเช่นเดียวที่ทำกับชายไม้ร้อยกอ ชายเกวียนร้อยเล่มจึงขอ
เป็นข้ารับใช้ร่วมเดินทางอีกหนึ่งคน แล้วจึงเดินทางออกตามหารอยเท้าช้างปิตาของ
คัทธณกุมารต่อไป

ทั้งสามเดินทางมาถึงภายในตัวเมืองของเมืองอินทปัฐนคร กำแพงเมืองทาสีแดง ประตูทางเข้า
เป็นรูปตัวหงาและสถาปัตยกรรมบ้านเรือนทรงคล้ายตึก ในเมืองมีกลุ่มชาวต่างชาติที่มาติดต่อ
ค้าขาย มีหญิงสาวชายหนุ่มมากมายจับกลุ่มพูดคุยกัน บ้างสูบบุหรี่พ่นควันโขมงออกมา บ้าง
ไปตลาด บ้างอาบน้ำ หาบของ คัทธณกุมาร ชายไม้ร้อยกอ และชายเกวียนร้อยเล่มเดินผ่าน
เรื่อยมา ข้ามสะพานไม้แล้วออกจากเมืองอินทปัฐนคร ใช้เวลากว่า 15 วันเพื่อเข้าไปในป่า
หิมพานต์ เมื่อถึงบริเวณกลางป่าทั้งสามได้หยุดพักระหว่างได้ร่มไม้ใหญ่สองต้น คัทธณกุมาร
ได้สั่งให้บ่าวทั้งสองไปขุดจิ้งหรีดตัวใหญ่มากตัวหนึ่ง (จินายโม) ที่กำลังขุดเจาะภูเขาสูงใหญ่
หมายนำมาเป็นอาหาร ชายเกวียนร้อยเล่มจึงได้ให้ชายไม้ร้อยกอไปขุดก่อนเพื่อหักเอาขา
จิ้งหรีดแต่กลับโดนตีดไปถึงร้อยวาสลบไป เมื่อล่วงเวลามานานแล้วชายไม้ร้อยกอก็ยังไม่กลับ
คัทธณกุมารก็ให้ชายเกวียนร้อยเล่มออกไปขุดบ้าง พอกำลังจะเอื้อมมือไปจับขาจิ้งหรีดก็สู้แรง
ไม้ใหญ่จิ้งหรีดยักษ์ดีดออกมาสลับสไลไปอีกคน คัทธณกุมารจึงได้ลงมือด้วยพระองค์เองเลย

สามารถหักเอาขาของจิ้งหรีดยักษ์ออกมาอย่างง่ายดาย จากนั้นก็ออกตามหาปาวทั้งสองก็ไปเจอทั้งคู่นอนสลอบอยู่จึงใช้น้ำในคนโทพิพรดให้ทั้งสองได้สติฟื้นคืนมา ในขณะนั้นก็มีนางยักษ์ตนเดิมที่คอยจองเวรคัณฑกุมารเรื่อยมา นางได้แปลงกายเป็นพระฤๅษีหลอกขายไม้ร้อยกอและขายเกวียนร้อยเล่มไปขังไว้เพราะจะจับกินเป็นอาหารแต่คัณฑกุมารได้ตามไปช่วยไว้ได้ นางยักษ์ได้ร้องขอชีวิตโดยมอบของวิเศษให้แทนคือ ไม้เท้าตันชี้ตายปลายชี้เป็นและพิณสามสายโดยที่ถ้า

ดีดสายที่ 1 จะทำให้ข้าศึกศัตรูพ่ายหนีไป

ดีดสายที่ 2 จะเกิดโภชนาอาหารมากมาย และ

ดีดสายที่ 3 จะทำให้พระยาหัวเมืองต่าง ๆ มาสวามิภักดิ์ได้โดยง่าย

นอกจากนี้ยังอาสานำจิ้งหรีดยักษ์ไปประกอบอาหารมาถวายด้วย เสร็จแล้วคัณฑกุมารจึงอบรมสั่งสอนให้อยู่ในศีลธรรมอันดี คัณฑกุมาร ขายไม้ร้อยกอและขายเกวียนร้อยเล่ม จึงออกเดินทางต่อไปจนถึงเมืองขวางตะบุรี

เมืองขวางตะบุรี

หลังจากเดินทางมาได้ 15 วันก็ผ่านมายังนครร้างชื่อ “เมืองขวางตะบุรีศรีมหานคร” คัณฑกุมารเดินไปพบกลองใบใหญ่บนหอกกลางจึงเอาไม้เคาะดูได้ยินเสียงประหลาดเลยเอาดาบเปิดหน้าต่างล่องออกมาพบนางนางหนึ่งอยู่ในกลองชื่อ “นางกongs” เป็นธิดาของเจ้าเมืองขวางตะบุรี นางได้เล่าถึงเหตุการณ์ที่ทำให้เมืองร้างว่า เมืองขวางตะบุรีแต่เดิมขุนบรมราชาเป็นผู้สร้างขึ้นโดยมีประกาศห้ามไว้ว่าทุก ๆ วันที่ 7 และ 8 ค่ำ วันที่ 14 และ 15 ค่ำทั้งข้างขึ้นข้างแรมห้ามชาวเมืองทำบาปใด ๆ หากใครฝ่าฝืนคำสั่งจะเกิดความพินาศทั้งแก่ตนเองและบ้านเมือง เมืองขวางตะบุรีมีความสงบร่มเย็นเรื่อยมา จนถึงยุคสมัยเจ้าเมืองที่เป็นบิดาของตน พระองค์ไม่ได้อยู่ในทศพิธราชธรรมบ้านเมืองระส่ำระสาย ร้อนถึงพญาแถนซึ่งเป็นเทวดาผู้ใหญ่บนสวรรค์ต้องจัดการให้เมืองขวางตะบุรีสงบโดยเร็ว จึงส่งงูฟาง (งูชนิดหนึ่ง) หล่นมาจากท้องฟ้าจำนวนมากมาทำลายและกินผู้คนจนหมดเมือง เมืองจึงกลายเป็นเมืองร้าง ชีวิตเดียวที่รอดคือนางกongs เพราะนางถูกบิดาซ่อนไว้ในกลองใบนี้ งูร้ายผู้ยิ่งใหญ่จะลงมาทำอันตรายผู้คนทันทีหากเห็นกลุ่มควันลอยขึ้นไปบนท้องฟ้า คัณฑกุมารได้ฟังแล้วพิจารณาว่าถึงเวลาที่ชาวเมืองควรดำเนินชีวิตตามปกติเพราะได้รับกรรมมาพอแล้ว จึงสั่งให้ขายไม้ร้อยกอและขายเกวียนร้อยเล่มจัดหาพินมาก่อไฟกองโตให้กลุ่มควันดำทะมึนลอยขึ้นไปจนถึงที่พญา

แถบประทับอยู่ พญาแฉ่งส่งร่ายลงมาอีกครั้ง ครั่งนี้คัถนกุมารปราบจุนหมดสิ้นด้วยไม้เท้าตันชีตายปลายชีเป็นและชุบชีวิตเจ้าเมือง มเหสี ชาวเมืองต่างๆ พร้อมทั้งสัตว์เลี้ยงให้ฟื้นคืนชีวิตโดยใช้พิณสามสายดีดเพื่อเอากระดูกคนและสัตว์ทั้งหลายมากองรวมกันแล้วใช้ไม้เท้าตันชีไปยังกองกระดูกนั้น พญาแฉ่งทราบข่าวโลกมนุษย์มีพระโพธิสัตว์มาจุติแล้วจึงไม่สั่งโจมตีเมืองขวงทะเลบุรีอีก เจ้าเมืองขวงทะเลบุรีเมื่อฟื้นขึ้นมาก็ได้ถามลูกสาวว่าชายหนุ่มผู้นั้นมาจากไหน นางกองสีก็ตอบว่า เขาคือผู้มีบุญเป็นผู้ชุบชีวิตพ่อแม่คืนมา เจ้าเมืองขวงทะเลบุรีได้ฟังดังนั้นจึงยกนางกองสีให้แก่คัถนกุมาร แต่งตั้งชายไม้อ้อยกอและชายเกวียนร้อยเล่มเป็นอุปราชแสนเมืองมีข้าทาสบริวารมากมาย เมื่อเมืองสงบร่มเย็นเจ้าเมืองขวงทะเลบุรีและชาวเมืองอยากให้คัถนกุมารครองเมืองขวงทะเลบุรีต่อไป หลังจากอยู่ภายในเมืองขวงทะเลบุรีได้ 11 เดือน คัถนกุมารจึงนึกถึงจุดหมายของพระองค์ที่ต้องการไปตามหาบิดา จึงออกเดินทางพร้อมกับชายเกวียนร้อยเล่ม โดยให้นางกองสีครองรักกับชายไม้อ้อยกอและยกเมืองขวงทะเลบุรีให้ซึ่งต่อมาได้มีนามใหม่เป็น “เมืองนครราช”

เมืองชาวทวด

คัถนกุมารและชายเกวียนร้อยเล่มออกเดินทางได้ 1 เดือนก็ถึงเมืองร้างเมืองหนึ่งชื่อ “เมืองชาวทวดศรีมหานคร” พอเข้ามาในเมืองพบว่าเมืองมีสภาพคล้ายกับเมืองขวงทะเลบุรีคือ เมืองทั้งเมืองเป็นเมืองร้างปราศจากสิ่งมีชีวิต ชายทั้งสองเดินทางเข้าไปยังท้องพระโรงกลาง ชายเกวียนร้อยเล่มเอาไม้เคาะเสาพระโรงต้นหนึ่งได้ยินเสียงร้องของผู้หญิง คัถนกุมารได้เปิดเสาเป็นโพรงและพบหญิงสาวที่เป็นธิดาแห่งชาวทวดชื่อว่า “นางคำสิง” นางก็ได้เล่าสาเหตุการร้างของเมืองให้แก่คัถนกุมารฟังว่า แต่ครั้งก่อนเมืองชาวทวดมีความอุดมสมบูรณ์ หากแต่มีเคราะห์มาเยือน เมื่อเจ้าเมืองเสด็จประพาสเข้าป่าและประทับพักผ่อนไต้ต้นไม้ใหญ่ ต้นไม้ต้นนั้นมีอิกามาเกาะและได้ถ้ำมูลลงมากถูกพระบิดา พระองค์ทรงพิโรธและสังหารอิกาดังนั้น แต่ไม่หยุดเพียงแค่นั้นพระบิดาของพระองค์สั่งให้ชาวเมืองฆ่าแ้ง กา ที่พบเห็นให้หมด การกระทำของพระองค์ร้อนถึงพญาแฉ่ง พญาแฉ่งบัญชาให้นกกรั้ง นกแ้ง และหงส์ทองจำนวนมากบินลงมาฆ่าประชาชนชาวเมืองชาวทวดทั้งหมด ที่นางคำสิงรอดมาได้เพราะถูกพระบิดาและพระมารดานำนางมาซ่อนในโพรงเสาของท้องพระโรงคัถนกุมารได้ฟังเรื่องดังนั้นจึงเกิดความเห็นใจอยากช่วยชาวเมืองชาวทวดจึงสั่งก่อกองไฟขึ้นอีกครั้ง พญาแฉ่งเห็นควันไฟลอยขึ้นมาจากเมืองร้างจึงส่งฝูงแ้ง ฝูงร้ง และฝูงหงส์ทองลงมาทันที คัถนกุมารได้แสดงอภินิหารด้วยการใช้ของวิเศษคือไม้เท้าตันชีตายปลายชีเป็นและพิณสามสายสังหารนกแ้ง นกกรั้ง และหงส์ทองเสียสิ้นพร้อมทั้งชุบชีวิตชาวเมืองและสัตว์เลี้ยงต่าง ๆ ให้ฟื้นคืนชีพ พญาแฉ่งไม่ได้ขังใจ

อันใดเพราะเห็นถึงบารมีของคัณฑนกุมาร พระยาชาวทวดีจึงยกเมืองและนางคำสิงห์ให้แก่คัณฑนกุมาร และแต่งตั้งให้ชายเกวียนร้อยเล่มเป็นอุปราชแสนเมือง หลังจากครองเมืองได้ 1 เดือน ก็คิดที่จะออกตามหารอยเท้าของบิดาต่อไปจึงได้มอบเมืองชาวทวดีและนางคำสิงห์ให้ชายเกวียนร้อยเล่มครอบครอง ต่อมาเมืองชาวทวดีเปลี่ยนชื่อเป็น “เมืองหงสาอววะ”

เมืองจำปานคร

คัณฑนกุมารเดินทางมาถึงเมืองจำปานครได้ไปอาศัยอยู่กับนางจำสวน หญิงชราผู้หนึ่งภายในเมืองนั้นและได้ช่วยเหลือต่างๆ ทั้งในด้านอาหาร แก้วแหวนเงินทอง วันหนึ่งคัณฑนกุมารออกมาเที่ยวแล้วได้พบกับ “นางสีโว” ลูกสาวของเศรษฐีเมืองจำปานคร นางสีโวเป็นหญิงสาวที่มีรูปร่างหน้าตาสวยงาม ดวงหน้ารูปไข่ คิ้วโก่งโค้ง จมูกและดวงตารับกับใบหน้าที่ยิ้มแย้มของนางในที่สุด คัณฑนกุมารได้นางสีโวเป็นภรรยา มีลูกชายด้วยกันหนึ่งคนชื่อ “คัณฑเนตร”

ครั้งหนึ่งเจ้าเมืองจำปานครและเหล่าเสนาออกไปล่ากวางทอง นางยักษ์จึงแปลงเป็นกวางทองมาหลอกล่อพระองค์เข้าไปในป่าจนเกิดพลัดหลง เจ้าเมืองถูกนางยักษ์จับตัวไปแล้วร้องขอให้ยกเว้นชีวิตของพระองค์เองโดยพระองค์สัญญาว่าจะส่งนักโทษประหารให้กินทุกวัน พร้อมทั้งมอบปราสาท 1 หลังให้ นางยักษ์จึงปล่อยตัวเจ้าเมืองกลับไป พระยาจำปานครได้เล่าเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นให้บรรดาเสนาอำมาตย์ฟังและจัดการทำตามสัญญาที่ให้ไว้แก่ยักษ์โดยการส่งนักโทษประหารให้กินทุกวันเป็นจำนวน 511 คน จนกระทั่งนักโทษหมดเมือง พระองค์จึงคิดที่จะสละชีวิตแต่ธิดาคือนางสีดาจึงขอไปตายแทนบิดาเอง ขณะนั้นมีการจัดขบวนแห่นางสีดาไปยังปราสาทหว่านที่สร้างให้ยักษ์ คัณฑนกุมารได้รับฟังเรื่องราวจากหญิงชราถึงสาเหตุที่นางสีดาต้องสละชีวิตไปให้ยักษ์กินก็เกิดความสงสารจึงคิดช่วยเหลือ ตกกลางคืนพระองค์ได้ลอบเข้าไปในปราสาทยักษ์และทุบหม้อ อ่าง ไห ภาชนะต่าง ๆ จนแตกหมดแล้วเข้าไปอยู่กินกับนางสีดา พอยักษ์มาเห็นภาชนะถูกทุบแตกก็โมโหจึงหมายจะจับกินทั้งสองพระองค์ คัณฑนกุมารปราบนางยักษ์และเทศนาสั่งสอนจนนางเกิดความละอายใจสำนึกบาปเอาศึระะโขกพื้นตาย คัณฑนกุมารอยู่กับนางสีดาจนรุ่งเช้าจึงลากลับไป นางสีดาจึงขอล้างของแทนต่างหน้า คัณฑนกุมารก็ฉีกผ้าค่าแสนค่าที่ทรงอยู่มอบให้นางสีดาแทนคำสัญญาว่าจะกลับมาแต่งงานด้วย ส่วนนางมอบแหวนให้แก่ท้าวคัณฑนกุมารแทน

หลังจากพระยาจำปานครทอดพระเนตรผ้าค่าแสนค่าก็มีพระราชบัญชาให้สืบหาเจ้าของผ้านดังกล่าว หลังจากประกาศหา ก็ได้มีชายมาต่อชายผ้ามากมายแต่ไม่มีใครต่อผ้านั้นได้ เหลือ

คัณฑนกุมารเพียงคนเดียวที่ยังไม่มาต่อชายผ้า พระยาจำปานครจึงสั่งให้เชิญคัณฑนกุมารไปหลายครั้งหลายคราคัณฑนกุมารก็ยังไม่ยอมไป สุดท้ายพระยาจำปานครจึงได้แต่งกองทัพอย่างดีพร้อมทหารจำนวนมากจัดขบวนแห่แหนไปต้อนรับคัณฑนกุมารซึ่งในที่สุดก็ยอมไป พระองค์ทรงตกแต่งกายงดงามทรงผ้าค่าแสนค่า สุดท้ายนางสีดาก็ได้นำชายผ้าที่คัณฑนกุมารให้ต่างหน้านั้นมาต่อได้ พระองค์จึงได้ครองนครจำปา ชาวเมืองลือถึงความงามของพระนางสีดาได้มีไปทั่วจนกระทั่งถึงเมืองขวาทะบุรี (นครราชสีมา) ของพระยาไม้ร้อยกอและเมืองขวาทะดีหงสาอววะซึ่งพระยาเกวียนร้อยเล่มปกครองอยู่ ทั้งสองพระองค์ด้วยความไม่รู้จึงได้ยกทัพอย่างใหญ่โตเข้าประชิดเมืองจำปานครเพื่อหมายจะชิงนางสีดาไปถวายคัณฑนกุมาร ชาวบ้านชาวเมืองตกใจเข้าสืกอพยพกันไกลาหลอลห่ม่าน แต่สุดท้ายพระคัณฑนกุมารก็ได้ปราบปรามเข้าสืกได้ ต่อมารู้ว่าเป็นพระยาไม้ร้อยกอและพระยาเกวียนร้อยเล่มจึงได้เทศนาสั่งสอน เมื่อคัณฑนกุมารได้ประทานโอวาทแก่พระยาทั้งสองและเสนาอำมาตย์ทั้งหลายแล้วก็จัดให้มีสมโภชอย่างมโหฬาร พระนางสีดาเป็นมเหสีฝ่ายขวา นางแก้วสีไฉเป็นมเหสีฝ่ายซ้าย หลังจากนั้นนางสีดาได้ให้กำเนิดพระโอรสมีนามว่า “คัณฑจัน” หลังจากบ้านเมืองเป็นสุขสงบแล้วคัณฑนกุมารจึงพระดำริจะเสด็จหัวเมืองเพื่อเยี่ยมเยียนพระยาร้อยเอ็ดและทรงตรัสสั่งสอนพระธรรมต่างๆ จนเป็นที่ชื่นชมแก่พระยาทั้งหลาย หลังจากทรงแสดงธรรมแล้วจึงได้ออกเดินทางสู่ป่าหิมพานต์เพื่อตามหารอยเท้าช้างผู้เป็นบิดา ฝ่ายพระอินทร์ทรงทอดพระเนตรเห็นความยากลำบากและพระทัยตั้งมั่นของคัณฑนกุมารก็โสมนัสจึงได้แปลงองค์เป็นช้างในป่าหิมพานต์ คัณฑนกุมารเมื่อทอดพระเนตรก็ทรงรู้ว่าเป็นบิดาของตน จึงเข้าไปและซักถามเรื่องราวต่างๆ พญาช้างได้ตรัสสั่งสอนคัณฑนกุมารแล้วก็ขอลาไปโดยมอบงาวิเศษให้ไว้ สามารถใช้เป็นพาหนะเหาะเหินไปที่ต่าง ๆ ได้ จากนั้นคัณฑนกุมารจึงได้เดินทางกลับจำปานคร

เมืองดักสิลา

ต่อมาเจ้าเมืองดักสิลาให้ทหารมาทูลเชิญคัณฑนกุมารไปเทศนาธรรมะให้แก่เจ้าเมืองและชาวเมืองดักสิลา คัณฑนกุมารเลยขี่ช้างไปยังเมืองดักสิลา แท้จริงแล้วเจ้าเมืองต้องการของวิเศษของคัณฑนกุมารมาเป็นของตน เจ้าเมืองดักสิลาออกอุบายเพื่อเป็นการทดสอบของวิเศษจึงให้คัณฑนกุมารเอาต้นไม้เท้าช้างไปที่ตัวคัณฑนกุมารเอง คัณฑนกุมารหลงกลเมื่อเอาไม้เท้าช้างมาที่พระองค์เอง ร่างของคัณฑนกุมารพลันกลายเป็นแท่งทองคำ

เวลาผ่านไปคัณฑจันลูกชายคนรองเกิดจากสีดา เมื่อเติบโตใหญ่จึงนึกเป็นห่วงพระบิดาจึงชวนคัณฑเนตรพี่ชายอันเกิดจากนางสีไฉออกตามหาพ่อแต่พี่ชายทัดทานให้รอก่อน ฝ่ายคัณฑจันรอ

ไม่ไหวจึงตัดสินใจออกตามหาพ่อโดยลำพัง ก่อนออกเดินทางคัทธันให้คัทธเนตรสัญญาว่า หากตนพบหรือได้ของวิเศษอันใดกลับมา ห้ามอิจาหรือขอแบ่ง เมื่อคัทธันเดินทางมาถึง เมืองดักสิลา ก็ทราบว่าเป็นเจ้าเมืองดักสิลาของพระบิดา จึงประหารเจ้าเมืองดักสิลาโดยการตัดเป็น ท่อน ๆ ลอยแม่น้ำโขง คัทธันกุมารใช้ปลายไม้เท้าชี้ไปยังแท่งทองคำรูปชีวิตคัทธันกุมารให้ พื้นดินชีพและได้มอบของวิเศษให้ลูกของตน แล้วเหาะกลับเมืองจำปานครไปด้วยข้าง ส่วน คัทธันอยู่ครองเมืองดักสิลา

คัทธเนตรกุมารพบกับคัทธันกุมาร

เมื่อคัทธันเดินทางกลับเมืองจำปานครเพื่อไปหาพระบิดาและพระมารดาจึงได้พบกับคัทธเนตร คัทธเนตรทวงของวิเศษที่คัทธันได้มาแต่คัทธันตอบปฏิเสธ คัทธเนตรจึงประกาศท้าสู้กัน เรื่องสองพี่น้องรบกันข่าวไปถึงพระอินทร์ พระองค์พยายามจะเอาคัทธันกุมารไปอยู่บนสวรรค์เนื่องจากเป็นผู้มีบุญแต่ไม่ทันการณ์ ระหว่างทั้งสองต่อสู้กันก็เนรมิตหาว้าง หว้มา มาต่อสู้กัน เมื่อใดที่หาว้างถูกฟันขาดจะตกลงมาเป็นป่าไม้จันทน์ รบกันเป็นเวลา 1 เดือน พระอินทร์จึงสั่งให้พญาแถนให้จัดการคนทั้งสองหยุดต่อสู้กัน พญาแถนจึงเสกลมกระดังหาวง มาตัดคอทั้งสองคน คัทธเนตรคอยขาดตายส่วนคัทธันเป็นผู้มีบุญจึงไม่ตาย พระอินทร์จึงให้ วิสสุกรรมลงมาเอาคัทธันกลับไปสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ หลังจากนั้นบ้านเมืองทั้งหลายมีความสุขตลอดมา

ผลของการนำไปเผยแพร่ ผลการนำไปให้ผู้เชี่ยวชาญและปราชญ์ท้องถิ่นตรวจสอบความถูกต้องสมบูรณ์ของเนื้อเรื่องพบว่า เนื้อหาครบถ้วน อ่านแล้วเข้าใจง่ายดี แต่มีชื่อคนและชื่อสถานที่ที่เขียนไม่เหมือนกันเนื่องจากมีหลายฉบับ ควรมีคำว่า “จินายโม” ที่แปลว่าจิ้งหรีดตัวโต แทนไปในตอนที่จิ้งหรีดด้วย ส่วนผู้ที่สนใจทั่วไปให้ความเห็นว่า เนื้อเรื่องมีความน่าสนใจ ไม่เคยอ่านมาก่อน มีความเป็นนิยายแฟนตาซี ชอบที่มีการสอดแทรกความเป็นพื้นบ้านและคติสอนใจไปด้วย

ผลการวิเคราะห์สภาพสังคม ประเพณีและวัฒนธรรมท้องถิ่นของจังหวัดน่านในต้นพุทธศตวรรษที่ 24 ที่สะท้อนผ่านเนื้อเรื่องคัทธันกุมารชาดก

1. ด้านอิทธิพลการเลือกเรื่อง สะท้อนให้เห็นถึงสภาพจิตใจของผู้ครองเมืองน่านในสมัยนั้น คือ การเลือกเนื้อเรื่องเพื่อสร้างงานจิตรกรรมบนฝาผนังนั้น เจ้าผู้ครองนครน่านได้คัดเลือกเอา

เนื้อเรื่องคัทนกุมาร ซึ่งเป็นชาดกที่มีเรื่องราวการติดตามหาพ่อของผู้เป็นกำพร้า ต้องเผชิญภัยนานปีการ อาจจะเป็นความต้องการแสดงออกถึงความรู้สึกน้อยใจที่ “เมืองน่าน” เปรียบเสมือนเป็นลูกกำพร้า ที่ขาดผู้ปกครองที่แท้จริงครั้งแล้วครั้งเล่าตามความเป็นไปของประวัติศาสตร์ที่ต้องเป็นเมืองประเทศราชขึ้นกับเมืองใหญ่ที่มีอำนาจสูงกว่า คือบางครั้งก็อยู่ภายใต้การปกครองของเชียงใหม่ จากนั้นก็ถูกพม่ายึดครอง ปล้นสะดมและถูกทอดทิ้ง สุดท้ายก็ตกอยู่ภายใต้การปกครองของสยามประเทศ

2. อิทธิพลจากกรุงเทพและเมืองข้างเคียง อดีต “คัทนกุมาร” เป็นชาดกที่ได้รับความนิยมในทางตอนเหนือของประเทศไทยและลาว จึงทำให้มีชื่อของเมืองในเนื้อเรื่องที่ใกล้เคียงกับชื่อเมืองในประเทศลาว เช่น เมืองขวาวดีที่คล้ายกับเมืองขวาวดีเดิมของเมืองหลวงพระบาง และชื่อเมืองขวาวทะบุรีคล้ายเมืองเชียงขวางของลาว อีกทั้งการกล่าวถึงสภาพของเมืองอินทปัฐนครที่ตัวเอกทั้งสามเดินมาถึงว่า “กำแพงเมืองทาสีแดง ประตูทางเข้าเป็นรูปตัวหงาและสถาปัตยกรรมบ้านเรือนทรงคล้ายตึก ในเมืองมีกลุ่มชาวต่างชาติที่มาติดต่อค้าขาย” ก็เป็นการแสดงถึงการเข้ามาของชาวต่างชาติในเมืองน่านขณะนั้น เท่าที่หลักฐานเอกสารปรากฏชาวตะวันตกที่อาศัยอยู่ในเมืองน่านมีทั้งคนฝรั่งเศส อังกฤษ อเมริกัน ส่วนมากจะเป็นแบบมิชชันนารีหรือหมอ (จิรศักดิ์ เดชวงศ์ญา, 2546) ส่วนลักษณะบ้านเรือนและกำแพงเมือง ก็อาจเป็นอิทธิพลจากศิลปินผู้วาดภาพจิตรกรรมที่ได้มาเห็นลักษณะบ้านเรือน พระราชวังในกรุงเทพมหานครจากการติดตามเจ้าผู้ครองเมืองน่านเข้ามา

3. ด้านสภาพสังคม วิถีชีวิต วัฒนธรรมและประเพณี สะท้อนสังคมน่านในอดีตที่ยังเป็นสังคมเกษตรกรรมจากการทำอาชีพปลูกข้าว งานหัตถกรรม ทอผ้าของหญิงหม้ายและชาวบ้าน แสดงให้เห็นถึงวิถีชีวิตชาวบ้าน เช่น หาบของไปขาย การแบ่งปันกัน การละเล่นของเด็กๆ ที่ลานบ้าน อีกทั้งยังมีการล้อมรั้วด้วยวัสดุธรรมชาติอย่างไม้ไผ่ของชายไม่ร้อยกอก การใช้เกวียนเป็นยานพาหนะของชายเกวียนร้อยเล่ม การเก็บผักเพื่อทำอาหาร การหาบน้ำเพื่อนำไปใช้อุปโภคบริโภคของคนในเมือง แต่อย่างไรก็ดีในเนื้อเรื่องก็ยังบ่งบอกถึงการมีชนชั้นปกครอง ในตอนที่พระยาศรีษะเกษพระราชทานผ้าที่ทอจากทองคำสวยงามมากขนานนามว่า “ผ้าค่าแสนค่า” ให้แก่คัทนกุมาร เพื่อที่ระหว่างเดินทางจะได้ฉลองพระองค์เป็นแบบกษัตริย์ แสดงให้เห็นถึงการแต่งกายของคนชั้นสูง จะสวมเสื้อผ้าที่ทอด้วยวัสดุมีค่า สวยงาม ประณีตอย่างดินเงินดินทอง เมื่อมีงานมงคลก็จะเฉลิมฉลองด้วยการประโคมดนตรีอย่างสนุกสนาน ส่วนการบรรยายถึงความงามของนางสีไวลูกสาวเศรษฐีในเมืองจำปานคร ที่เป็นหญิงสาวมีรูปร่างหน้าตาสวยงาม ดวงหน้ารูปไข่ คิ้วโก่งโค้ง จมูกและดวงตารับกับใบหน้าที่ยิ้มแย้มของนาง จน

คัทธณกุมารได้นางสีไวเป็นภรรยา เป็นการถ่ายทอดแนวคิดความงามในอุดมคติของศิลปินใน
ตอนนั้น

4. ด้านศาสนาและความเชื่อ ได้แก่ ความเชื่อเรื่องการกลับชาติมาเกิดและการสั่งสมบุญของ
พระโพธิสัตว์ การทำดีได้ดีทำชั่วได้ชั่ว ในตอนที่เจ้าเมืองขวางทะเลบุรีไม่ได้อยู่ในทศพิศราชธรรม
พญาแสนจึงส่งงูฟางทำลายและกินผู้คนจนหมดเมือง เมืองจึงกลายเป็นเมืองร้าง ธรรมะชนะ
อธรรม เห็นได้จากที่คัทธณกุมารปราบยักษ์แล้วเทศนาสั่งสอนจนยักษ์สำนึกผิด ความกตัญญู
รู้จักการตอบแทนคุณ จากการที่คัทธณกุมารปราบสัตว์ร้ายแล้วชุบชีวิตชาวเมือง ทำให้เจ้าเมือง
ยกเมืองให้ครอง

ผลการวิเคราะห์เนื้อเรื่องพบว่า สิ่งที่ทำให้เนื้อเรื่องคัทธณกุมารในจิตรกรรมฝาผนังวัดภูมินทร์
มีความเป็นปัจเจกภาพ เพราะศิลปินได้สอดแทรกภาพวิถีชีวิต วัฒนธรรม ประเพณี สภาพ
สังคม ศาสนา และความเชื่อ รวมไปถึงอิทธิพลที่มีบทบาทต่อชาวน่านในตอนนั้นลงไปอย่าง
กลมกลืน ซึ่งนอกจากจะทำให้รู้เรื่องราวการผจญภัยของคัทธณกุมารแล้วยังทำให้ทราบเรื่อง
ราวของจังหวัดน่านในอดีตอีกด้วย

อภิปรายผลการวิจัย

คณะสงฆ์หนเหนือ (2552) กล่าวไว้ในคำนำของหนังสือปัญญาสาตก ความว่า “ปัญญาสาตก
นับเป็นวรรณกรรมทางพุทธศาสนาชั้นเยี่ยมที่มีเนื้อหาให้ความบันเทิงพร้อมทั้งสอดแทรกคติ
สอนใจและหลักจริยธรรมไว้อย่างแนบเนียน ด้วยเหตุนี้จึงมีผู้นิยมนำมาเล่าขานอ่านเขียนจน
เป็นที่รู้จักอย่างกว้างขวางหลายเรื่อง เช่น เรื่องสมุทโฆษ เรื่องพระสุธน นางมโนราห์ เรื่อง
สังข์ทอง เรื่องรถเสน และเรื่องดาวิ เป็นต้น” จึงทำให้ผู้วิจัยสังเกตได้ว่าคัทธณกุมารชาตกที่
เป็นปัญญาสาตกหรือชาตกนอกนิบาตท้องถิ่น มีการเล่าอย่างแพร่หลายในล้านนาจะมีโครง
เรื่องบางตอนคล้ายกับนิทานที่คนไทยคุ้นเคย อย่างเช่น หลวิชัยดาวิ ในตอนที่ปราบนกยักษ์ที่
บินลงมาตามคว้นไฟ การช่วยหญิงสาวสวยที่ซ่อนตัวอยู่ในกลอง แต่สิ่งที่ทำให้เรื่อง “คัทธณ
กุมารชาตก” ในแบบฉบับของวัดภูมินทร์มีความโดดเด่นและมีเอกลักษณ์นั้น เกิดจากความ
เป็นปัจเจกภาพของศิลปินที่วาดภาพจิตรกรรมฝาผนังขึ้นมา วินัย ปราบริปู (2552: 65) กล่าว
ว่า “ด้วยความชัดเจนในการแสดงตัวตนของศิลปินถึงเรื่องความเป็นอิสระในการแสดงออก
ทางความคิด จากการเก็บเกี่ยวประสบการณ์ตรงของชีวิต วิถีชีวิตทางวัฒนธรรมและอิทธิพล

จากสภาวะการณ์การเมือง การปกครอง สภาพสังคม รวมทั้งการมีประสบการณ์กับความแปลกใหม่ของภูมิประเทศในกลุ่มเจ้าพระยา กรุงเทพฯ และเทคโนโลยีใหม่จากฝรั่งต่างชาติ” ซึ่งหากจะกล่าวถึงความสัมพันธ์ของภาพจิตรกรรมฝาผนังวัดภูมินทร์ เนื้อเรื่องคัทธณกุมารชาดกในวัดภูมินทร์ และสภาพสังคมของน่านเมื่อราวพุทธศตวรรษที่ 24 นั้น จะเห็นว่าเค้าโครงเรื่องคัทธณกุมารโดยทั่วไปที่ถูกเล่าอย่างแพร่หลายในภาคเหนือของประเทศไทยจะเป็นตัวกำหนดภาพรวมของภาพจิตรกรรมฝาผนังวัดภูมินทร์ว่าควรมีตอนไหนบ้าง ส่วนรายละเอียดของภาพจิตรกรรมฝาผนังในแต่ละตอนก็จะเพิ่มจากวิถีชีวิต วัฒนธรรม ประเพณี ความเชื่อ และสภาพสังคมของน่านในตอนนั้นลงไปด้วย ส่งผลถึงรายละเอียดเนื้อเรื่องคัทธณกุมารในจิตรกรรมฝาผนังวัดภูมินทร์จังหวัดน่านมีความแตกต่างไปจากที่อื่น แต่ยังคงเค้าโครงเรื่องเดิมไว้ กล่าวคือรายละเอียดบางอย่างในเรื่องจะสะท้อนถึงสังคมของน่านเมื่อ 100 กว่าปีก่อน ตามที่ศิลปินได้วาดไว้ในจิตรกรรมฝาผนัง เช่น อาชีพของมารดาที่ทอดผ้าลายพื้นเมืองน่านและปลูกข้าว การดำรงชีวิตของคนในเมืองต่างๆ การละเล่น การล้อมรั้วด้วยไม้ไผ่ การใช้เกวียนเป็นยานพาหนะ เป็นต้น

ข้อเสนอแนะ

1. ลำดับเนื้อเรื่องในบางฉบับอาจไม่ตรงตามที่คุณวิจัยได้เรียบเรียงเนื่องจากคัทธณกุมารได้ถูกบันทึกในคัมภีร์ใบลานหลายฉบับ และมีผู้แปลจากคำบรรยายในจิตรกรรมหลายท่าน ซึ่งวิจัยได้ยึดเอาส่วนใหญ่กล่าวไว้เป็นหลัก
2. การเขียนชื่อสถานที่หรือตัวละครอาจเปลี่ยนแปลงไปตามคำบอกเล่าหรือแหล่งที่มาของนิทาน ควรศึกษาเพิ่มเติมให้ถูกต้องตามแต่ละพื้นที่
3. สามารถนำรูปประติมากรรมหรือเรื่องเล่าท้องถิ่นอื่น ๆ มาทำให้เป็นลายลักษณ์อักษร เพื่อให้ง่ายต่อการอนุรักษ์และเผยแพร่

บรรณานุกรม

- กฤติกา ทองพันธ์. (ม.ป.ป.). คัทธอนกุมารชาดก. เอกสารประกอบการสอน, น่าน: โรงเรียน
จุมปีวนิดาภรณ์ เทศบาลเมืองน่าน (บ้านภูมินทร์).
- คณะสงฆ์หนเหนือ. (2552). **ปัญญาสชาดก**. กรุงเทพฯ: อาทรรพพิมพ์.
- จิรศักดิ์ เดชวงศ์ญา. (2546). จิตรกรรมฝาผนังวัดภูมินทร์ จังหวัดน่าน: การศึกษาค้นคว้า
วารสารเมืองโบราณ, 29,4 (ตุลาคม-ธันวาคม)
- ฉัตรสุรางค์ แก้วเป็นทอง. (2556). การวิเคราะห์เชิงเปรียบเทียบจิตรกรรมฝาผนังวัดภูมินทร์
กับจิตรกรรมฝาผนังวัดหนองบัว จังหวัดน่าน. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารศึกษาศาสตร์. ภาควิชา
ทฤษฎีศิลป์ คณะจิตรกรรม ประติมากรรมและภาพพิมพ์ มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- พระครูสมุห์พนัส ทิพพเมธี. (2561). เจ้าอาวาสวัดน้ำลัด จ.น่าน. สัมภาษณ์, 5 ตุลาคม.
- พระครูสมุห์พนัส ทิพพเมธี. (2555). คัทธอนกุมารชาดก ฉบับวัดน้ำลัด อ.ภูเพียง จ.น่าน.
เชียงใหม่: แม็กซ์พริ้นติ้ง.
- สน สีมাত্রัง. (2526). **โครงสร้างจิตรกรรมฝาผนังล้านนา**. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- สรสวัสดิ์ อ่องสกุล. (2538). **พื้นเมืองน่าน ฉบับวัดพระเกิด**. เชียงใหม่: ภาควิชาประวัติศาสตร์
คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- NAN A Day. (2560). **จิตรกรรมฝาผนังวัดภูมินทร์ จังหวัดน่าน (ปัญญาสชาดก)**. เข้าถึงเมื่อ 24
กรกฎาคม. เข้าถึงจาก <https://www.youtube.com/watch?v=k6Dn8bAuRSo>

บรรณานุกรมภาพ

ภาพที่ 1-3 สุชาติ อิ่มสำราญ และโสมฉาย บุญญานันต์, 2562